

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОД СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ТА ЮНАКІВ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ

А.Ш. Апішева

*старший викладач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут",*

О.П. Ковальчук,

учитель біології природничо-наукового ліцею №145 м. Києва,

О.М. Чепілко

слухач МАН, учень 9-А класу природничо-наукового ліцею №145 м. Києва

В статті аналізуються складові поведінкової автономії та характер контролю дорослими поведінкової свободи сучасних підлітків та юнаків.

Ключові слова: самоствердження, поведінкова автономія.

Відношення між батьками та дітьми різко змінюються при переході до підліткового віку. Це обумовлено тим, що у цей період діти починають різко змінюватися, переходячи до нового рівню сприйняття світу, а батьки продовжують відноситися до них так, як це робили раніше.

Серед багатьох нових рис, притаманних підліткам та юнакам, особливої уваги заслуговує «почуття дорослості», як особливої самосвідомості. Більшість українських психологів (Г.С. Костюк, М.Й. Боришевський, О.А. Проскура) схиляються до думки, що саме почуття дорослості виступає опорною особливістю особистості підлітків та юнаків. Дорослішання підлітків та юнаків пов'язано з потребою в самоствердженні. Самоствердженням називається прагнення людини до високої оцінки й самооцінки своєї особистості і викликана цим прагненням поведінка. Це виражається в бажанні бути самостійним, незалежним, вільним, прийняти на себе права та обов'язки дорослої людини.

Реалізація потреби в самоствердженні може наштовхуватися на несприятливі умови зовнішнього середовища, зокрема соціального оточення: батьків, вчителів та інших дорослих. Контроль з їхнього боку може обмежувати особисті свободи підлітків та юнаків,

що нерідко призводить до виникнення суперечок та навіть конфліктів. Тому процес самоствердження підлітка сприймається як процес установлення автономії.

При цьому виділяють три аспекти автономії – поведінкову, емоційну й інтелектуальну. Поведінкова автономія припускає здобуття незалежності й виявлення волі в тій мірі, щоб діяти самостійно, без зайвого керівництва ззовні. Емоційна автономія передбачає звільнення від емоційних прив'язаностей, що поєднують дитину з батьками. Інтелектуальна ж автономія означає самостійно мислити й ухвалювати рішення. Дослідження показали, що при досягненні підліткового віку прагнення молодих людей до поведінкової автономії різко зростає й перехід до емоційної або інтелектуальної автономії є не настільки драматичним, як до поведінкової [3]. Тому актуальним є дослідження особливостей саме поведінкової автономії.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні ступеня обмеженості свободи сучасних підлітків та юнаків. Для цього треба вирішити наступні завдання:

- проаналізувати складові поведінкової автономії;

- з'ясувати характер обмеженості поведінкової свободи.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, анкетування, математичні методи обробки даних.

Потреба підлітків та юнаків у самоствердженні виражається в наступному. Уже на початку підліткового віку починає інтенсивно проявлятися потреба дитини в автономії, незалежності від дорослих, батьків і потреба у визнанні цієї самостійності. Потреба підлітка в автономії спочатку найчастіше знаходить своє вираження в його прагненні емансипуватися від контролю дорослих. Це проявляється в прагненні парубка до просторової автономії – недоторканності свого особистісного простору, до свободи вибору стилю одягу, кола спілкування тощо. Маючи потребу в батьках, у їхній любові й турботі, у їхній думці, вони відчують сильне бажання бути самостійними, рівними з ними в правах. Те, як складуться відносини в цей важкий для обох сторін період, залежить, головним чином, від стилю виховання, який панує в родині, і можливостей батьків перебудуватися – прийняти почуття дорослості своєї дитини.

Постійна взаємодія підлітка з однолітками породжує у нього прагнення зайняти належне місце серед них, що є одним із домінуючих мотивів поведінки та діяльності. Його потреба в самоствердженні настільки сильна, що задля визнання ровесниками підліток готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями, здійснювати вчинки всупереч своїм моральним настановам. Втратити авторитет в очах друзів, відчуті посягання на свою честь і гідність є найбільшою трагедією для підлітка. Тому він бурхливо реагує на нетактовні зауваження дорослих у присутності друзів, вважаючи це приниженням своєї особистості. На цій основі нерідко виникають конфлікти між підлітками і дорослими. Тільки тактовне ставлення до підлітка, підтримка його в очах ровесників створюють психологічно сприятливий ґрунт для ефективного впливу на нього виховних засобів. Старші підлітки також потребують товариства ровесників, але їхнє самоствердження виявляється у прагненні утвердитись у власних очах, а не в очах оточуючих.

Тому дорослі при спілкуванні з підлітками повинні зважати на основні зміни в психіці підлітка, оскільки вони тісно пов'язані із суперечностями цього віку, розв'язання яких є поступом у розвитку особистості. «Для дитини цього віку вкрай важливим є розвиток власної ідентичності. Для досягнення цієї мети підліток повинен приймати рішення, які б відрізнялись від рішень дорослих, просто для того, щоб зрозуміти: він чи вона можуть породжувати власні ідеї» [1].

Основні складності в спілкуванні та конфлікти виникають через батьківський контроль над поведінкою, навчанням підлітка, його вибором друзів і т.д. Контроль може бути принципово різним. Крайні, саме несприятливі для розвитку дитини випадки – твердий, тотальний контроль при авторитарному вихованні або майже повна відсутність контролю, коли підліток виявляється представленим самому собі, бездоглядним. Існує багато проміжних варіантів: батьки регулярно вказують дітям, що їм робити; дитина може висловити свою думку, але батьки, ухвалюючи рішення, до його голосу не прислухаються; дитина може ухвалювати окремі рішення сама, але повинна одержати схвалення батьків, батьки й дитина мають майже рівні права, ухвалюючи рішення; рішення часто ухвалює сама дитина; дитина сама вирішує, підкорятися їй батьківським рішенням чи ні [2].

Так Л.А. Регуш вказує на причини порушень взаємовідносин з батьками:

- батьки не готові прийняти ті зміни в розвитку своїх дітей, які відбулися і відбуваються; ригідне відношення, що сформувалось на попередніх етапах розвитку дитини;
- авторитарний стиль виховання та спілкування с підлітком (батьків);
- протиріччя між вимогами батьків проявляти просоціальну поведінку і невиконання цих вимог самими батьками;
- незадоволення з боку батьків потреб підлітка, які він очікує (безумовної любові, розуміння) [4].

Д.І. Фельдштейн розглянув динаміку порівневого розвитку підлітків, ґрунтуючись на

зміні їх потреби в самостійності й самоствердженні. Перший рівень – "локально-примхливий" (10-11 років) – характеризується тим, що прагнення дитини до самостійності проявляється в потребі у визнанні з боку дорослих його можливостей і значення, через розв'язок, як правило, конкретних завдань. Другий рівень – "право-значимий" (12-13 років) – дитина вже не задовольняється своєю участю в певній сукупності справ, рішень. У нього розгортається потреба в суспільному визнанні, відбувається усвідомлення не тільки своїх обов'язків, але, головне, прав у родині, суспільстві. На третьому рівні "стверджуюче-діючому" (14-15 років) у підлітка формується готовність до функціонування в дорослому світі, що породжує в нього прагнення застосувати свої можливості, виявити себе. Це призводить до усвідомлення підлітком свого приєднання до соціуму, загострюючи його потребу в самовизначенні, самореалізації [6]. Пізніше зростає значимість такого мотиву, як "прагнення бути матеріально незалежним", і практично кожний четвертий школяр у віці 15-16 років прагне працювати у вільний час, щоб мати власні гроші [5].

Як ми бачимо, автори стверджують, що в підлітковому та юнацькому віці гостро постає проблема автономії, тобто проблема реалізації різноманітних свобод молоді людини. На основі аналізу літератури, власного досвіду, опитування ровесників, нами було визначено як важливі наступні види поведінкових свобод, що контролюються батьками:

- 1) свобода вибору зовнішнього вигляду;
- 2) свобода вибору соціального оточення;
- 3) свобода пересування та часу;
- 4) свобода внутрішнього світу.

Наповнення кожної з цих категорій свободи знайшло відображення в конкретних питаннях, покладених в основу експериментального дослідження.

Дослідження проводилось на базі Київського природничо-наукового ліцею №145. У дослідженні прийняли участь 83 учня, в тому числі: 36 учнів 11 класів, 25 учнів 9 класів і 22 учня 8 класів. На основі теоретичного аналізу складових поведінкової автономії

було складено анкету для дослідження рівня контролю батьків за поведінковою свободою підлітків та юнаків. В анкеті пропонувалося відповісти на 20 питань та тверджень спрямованих на виявлення характеру стосунків між батьками та дітьми у сім'ї залежно від частоти прояву даної ситуації в їхньому житті наступними відповідями: «часто», «іноді», «рідко», «ніколи». Після проведення процедури опитування було сформовано масив вихідних даних для подальшої математичної обробки програмою Microsoft Excel.

Як було зазначено вище, аналізу піддавались наступні види або категорії свобод, які позначені нами як: С1 – свобода вибору зовнішнього вигляду; С2 – свобода вибору соціального оточення; С3 – свобода пересування, часу; С4 – свобода внутрішнього світу підлітка чи юнака. Рівні обмеження свободи або рівні контролю нами було визначено наступним чином. Відповідь «часто» оцінювалась в 3 бали, «іноді» – 2 бали, «рідко» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів. Максимальна кількість балів, таким чином, дорівнює 60 балів, а по кожній з категорій 15 балів. Ми виходили з того, що 0 – 5 балів свідчать про низький рівень контролю, 6 – 10 балів – середній рівень контролю, 11 – 15 балів – високий рівень контролю з боку батьків та дорослих.

Результати дослідження за рівнями обмеження свободи підлітків і юнаків представлені в Табл. 1. Наочне представлення результатів опитування представлено на Рис. 1, Рис. 2 та Рис. 3 відповідно 8, 9 та 11 класи.

У відповідності до поставлених в дослідженні завдань можна зробити наступні висновки.

1. Складовими поведінкової автономії було визначено: свобода вибору зовнішнього вигляду; свобода вибору соціального оточення; свобода пересування, часу; свобода внутрішнього світу підлітка.

**Рівні обмеження свобод підлітків і юнаків
батьками та дорослими**

	C1	C2	C3	C4
8 клас (%)				
низький	86	95	23	64
середній	14	5	41	27
високий	0	0	36	9
9 клас (%)				
низький	64	84	28	52
середній	36	16	44	36
високий	0	0	28	12
11 клас (%)				
низький	69	83	33	53
середній	22	14	36	44
високий	8	3	31	3

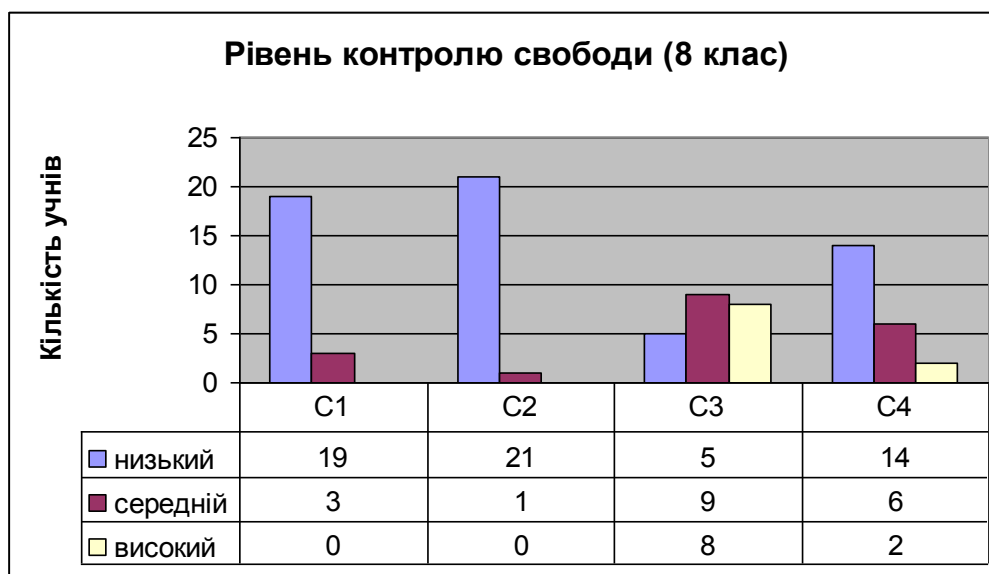

Рис. 1. Характер обмеження поведінкової свободи учнів 8 класу

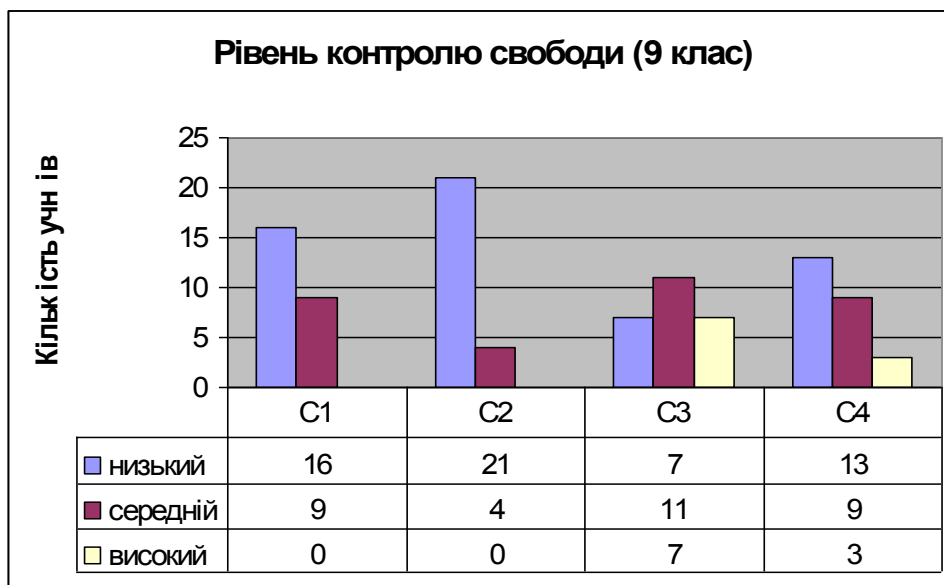

Рис. 2. Характер обмеження поведінкової свободи учнів 9 класу

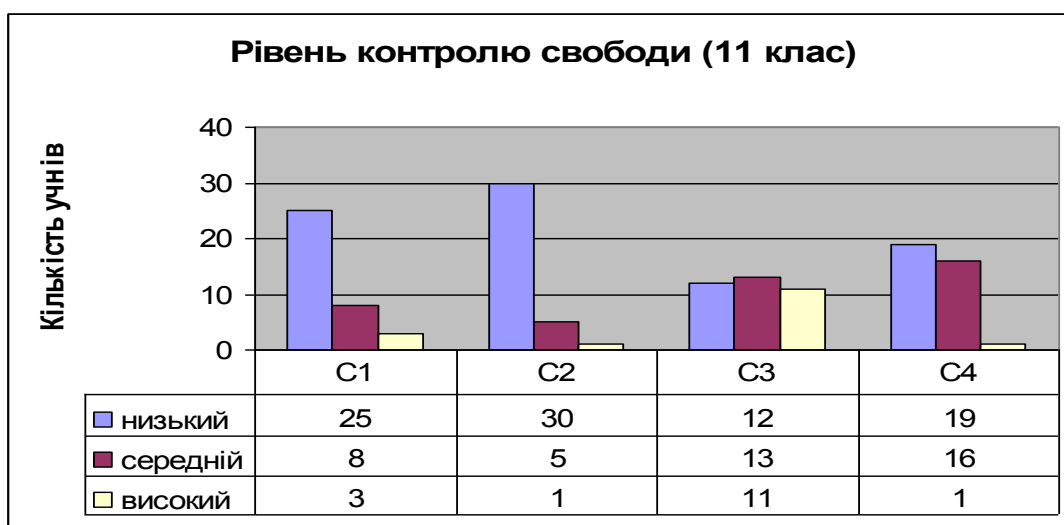

Рис. 3. Характер обмеження поведінкової свободи учнів 11 класу

2. Загалом можна говорити про високий ступінь поведінкової свободи сучасних підлітків та юнаків. Середній ступінь обмеження свобод спостерігається по відношенню до внутрішнього світу молодих людей, що, на нашу думку, потребує подальших досліджень. Підлітки та юнаки вільні в визначенні

свого особистого стилю зовнішнього вигляду, що є позитивним. Найбільше обмеження свобод виявлено щодо вільного часу та пересування, що імовірно обумовлено переживаннями батьків за безпеку здоров'я та життя підлітка. Водночас найменш контрольованим з боку батьків та дорослих є соціальне ото-

чення молодих людей. Це може свідчити або про можливу байдужість до дітей зі сторони батьків, що може призводити до різноманітних негативних наслідків, або, навпаки про

сформованість високої відповідальності та довіри між дітьми та батьками, яка уможливіє самоствердження сучасних молодих людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Байярд Р. Т., Байярд Д.* Ваш беспокойный подросток. Перевод с английского А. Б. Орлова. (Школа для родителей). – М.: Семья и школа, 1995. – С. 67.
2. *Кулагина И.Ю.* Возрастная психология (развитие ребёнка от рождения до 17 лет). – М.: Изд-во УРАО, 1998. – 176 с.
3. *Райс Ф.* Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
4. *Регуш Л. А.* Проблемы психического развития и их предупреждение (от рождения до пожилого возраста). – СПб.: Речь, 2006. – 320 с.
5. *Собкин В.С.* Динамика ценностных ориентаций в старшем школьном возрасте: Дис. ... д-ра психол. н.: 19.00.13. – М., 1997. – 254 с.
6. *Фельдштейн Д.И.* Психология современного подростка. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2009 р.

